

Personalități politice, culturale și ecleziastice sârbe din Arad (sec. XVII – XIX) Political, Cultural and Ecclesiastical Serbian Personalities of Arad (XVIIth- XIXth Century)

Sorin BULBOACĂ

Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” Arad
Facultatea de Științe Umaniste, Politice și Administrative
Email: sorin_bulboaca@yahoo.com

Abstract

The present work paper has the purpose to present important role of political, cultural and religious Serbian personalities in Arad and Banat: Brancovici families' s, Jovan Popovici Tekelija, Sava Tekelija, Sava Arsić, Eustahija Arsić, Pavle Jovanović and Jovan Stejić. Sava Tekelija (Serbian: Сава Текелија) (1761–1842) was the first Serbian doctor of law, the founder of the Tekelijanum, president of the Matica srpska, philanthropist, noble, and merchant. Born in Arad in the Habsburg Monarchy (today in Romania) Tekelija studied at a Serb elementary school, went to a Buda Gymnasium, and studied law in Pest. He finished his studies in 1785, and became the first Serb doctor of law (doctor juris) only a year later.

Key Words: Serbian personalities, Arad, culture, religion,
Cuvinte cheie: personalități sârbești, Arad, cultură, religie

Lucrarea de față își propune să prezinte și să explice rolul personalităților sârbești (puțin cunoscute) în viața politică, economică, militară și religioasă a Aradului în veacurile XVII-XIX: **Sava Brancovici și Longhin Brancovici, Jovan Popović Tekelija, Sava Tekelija, Sava Arsić, Eustahija Arsić, Pavle Jovanović, Jovan Stejić.** Studiul se fundamentează pe documente medievale și pe lucrări generale și speciale redactate în limba română și sârbă.

Familia nobiliară Brancovici în părțile Aradului

În a doua jumătate a sec. al XVI-lea s-a așezat în Ineu Gheorghe Brancovici, înrudit cu celebra familie a despoților sârbi cu același nume. Principele Sigismund Bathory i-a dăruit domeniile Șiria, Pâncota și alte moșii în jurul Aradului și Cenadului. Un nepot al său de fiu, Moise, a fost preot de mir, dar murindu-i soția s-a călugărit sub numele de Matei, ajungând episcop al Ienopolei, în ultimii ani ai veacului al XVI-lea. [1] Ca preot de mir, vlădica Matei a avut un fiu cu numele de Solomon, care mai târziu s-a călugărit sub numele de Sava, ajungând episcop în locul tatălui său, avându-și reședința tot la Ineu. Cronicarul Szamoskozy afirmă că la 1606 episcopul Sava Brancovici locuia în Ineu și a fost trimis la Lipova pentru a recupera cetatea de la turci astfel că la 7 aprilie 1606 cetatea a intrat în stăpânirea principelui Transilvaniei Ștefan Bocskay (1605-1606). [2] În 1607, principele Sigismund Rakoczy (1607-1608) a dăruit lui Sava patru moșii drept răsplată pentru dobândirea Lipovei, precum și o moară pe Mureș. Pe lângă aceste proprietăți, episcopul Sava Brancovici a mai avut trei sate: Sânpetru Mare pe lângă Cenad, Pața (lângă Timișoara) și Hodoș, sat pe care l-a colonizat și l-a dăruit mănăstirii Hodoș-Bodrog. [3]

Episcopul Sava a păstorit în mănăstirea Sfântului Nicolae din Ineu din 1605 până în 1627. După o păstorire de mai mulți ani, situația lui se depreciază, fiind nevoit la 6 noiembrie 1627, chiar să zălogească patru sate aparținătoare lui, pentru suma de 350 florini, spre a-și putea acoperi nevoile

stringente, cu condiția să le poată răscumpăra fără judecată, dacă restituie banii primiți. [4] La scurt timp, foarte probabil chiar în anul respectiv încetează din viață.

În 1628 patriarhul Chiril Lukaris a hirotonit un nou vlădică al Ineului, pe Longhin (Lazăr) Brancovici, un nepot al lui Sava. Fiind călugăr la mănăstirea Beocin la nord de Belgrad a făcut o călătorie în Rusia, în 1624, pentru a stânga ajutoare, având onoarea de a fi primit în audiență chiar de țar. Ca episcop, în 1629 a făcut a doua călătorie în Rusia, după ajutoare, fiind însoțit de fratele său Ioan (tatăl viitorului mitropolit Sava Brancovici), un arhidiacon, un nepot și trei slujitori. Ajungând în orașul de graniță Putivlia, n-au mai fost lăsați să-și continue drumul spre Moscova, ci li s-a înmănat aici dania. [5] Nu se știe exact cât a mai păstorit după reîntoarcerea din Rusia. Documentele descoperite în fondurile Congregației de Propaganda Fide și publicate de cardinalul Andrei Septuckuj în 14 volume la Roma, între 1964-1977, în cadrul ediției **Monumenta Ucrainae Historica** ne oferă date despre cele întâmplate în legătură cu soarta lui Longhin Brancovici. [6]

Din documentele cunoscute se remarcă imaginea unei rezistențe anticalvine a lui Loghin Brancovici care în cursul anului 1631 sau la începutul celui următor, părăsește Ineul, stabilindu-se pentru un timp în orașul Târnavia (Slovacia). Destinația nu a fost întâmplătoare deoarece Târnavia era reședința de refugiu a primatului catolic al Ungariei, reședința istorică de la Strigoniu fiind sub ocupație otomană. [7] Sosirea lui a fost raportată și cardinalului Peter Pazmany, primatul Ungariei (1616-1637), un bun cunoscător al situației confesionale din Transilvania, fiind născut la Oradea și parțial școlit la Cluj. Longhin Brancovici a fost invitat la reședința primatului Pazmany iar după un timp oarecare a fost convins să depună la Târnavia profesiunea de credință catolică. Ulterior a întreprins o călătorie la Roma.

În 1633 Longhin Brancovici a fost propus de Congregația de Propaganda Fide pentru a deveni episcopul vlahilor catolici din Croația, dar propunerea nu s-a materializat. [8] În final s-a retras la mănăstirea Comana, în Țara Românească, ctitoria domnitorului Radu Șerban. Aici a făcut o icoană a Maicii Domnului pentru Matei Basarab și soția sa, doamna Elina, terminată la 15 august 1643, care a ajuns mai târziu la mănăstirea Hilandar de la Athos. În timp ce era retras la Comana, a fost cercetat în câteva rânduri de nepotul său Simion (Sava) Brancovici, care probabil a și învățat aici, fiind hirotonit preot și apoi mitropolit al Transilvaniei la Târgoviște, de către mitropolitul Ștefan al Ungrovlahiei. Longhin Brancovici a murit după 16 septembrie 1656, data hirotonirii lui Sava ca mitropolit, fiind îngropat la mănăstirea Comana. [9]

Jovan Popović Tekelija

Jovan Popović Tekelija s-a născut în anul 1665 la Cenad, este primul comandant al graniței militare Mureșene și este primul membru al celei mai faimoase familii aristocratice sârbe din Monarhia Habsburgică. De tânăr încă, în locurile natele de pe valea Mureșului, Jovan Popović Tekelija a participat la răscoala împotriva turcilor din anul 1686. Majoritatea forțelor răsculaților erau staționate în partea de nord-vest a Banatului, unde se afla Cenadul. Răsculații luptau alături de trupele habsburgice și de aceea au fost puși sub comanda generalului Istvan Csaki, ale cărui forțe asediau Buda. O parte a răsculaților, printre care și Jovan participau și ei la asediul Budei, timp în care s-au evidențiat calitățile lor militare. După căderea Budei în anul 1686, răsculații mureșeni, împreună cu armata habsburgică au continuat lupta împotriva turcilor, împingându-i pe aceștia spre peninsula Balcanică. În anul 1689 au cucerit Belgradul, iar generalul Ludwig Badenski l-a numit pe Jovan traducător oficial și cercetaș al întregii armate creștine. După retragerea acestei armate din adâncurile peninsulei Balcanice și a marii migrații a sârbilor din aceste locuri în anul 1690, Jovan Popović Tekelija devine comandantul miliției sârbe, întâi la Cenad (pe Mureș), apoi la Senta (pe Tisa).

Pe scena Europeană Jovan Popović Tekelija se evidențiază în timpul bătăliei de la Senta în anul 1697. În timp ce forțele creștine așteptau un atac turcesc pe direcția Seghedinului slab apărat, într-un mod neașteptat, turcii au forțat râul Tisa, pornind apoi înspre nord. Aflând de faptul că turcii

construiesc un pod pentru a trece de partea bănățeană a Tisei, Tekelija s-a prezentat în tabăra prințului Eugeniu de Savoia (aflat la Novi Sad, destul de aproape de frontul operațiunilor militare) și l-a informat asupra intențiilor turcilor. În dimineața de 11 septembrie 1697 prințul Eugeniu de Savoia și-a mobilizat armata înspre Senta unde printr-un atac surpriză armata turcă a fost zdrobită. Tradiția susține că Jovan Tekelija s-ar fi orientat „după stele” pe un teren mlăștinos și în plină noapte, în călăuzirea armatei austriece de sub comanda prințului Eugeniu de Savoia. Prin acesta s-a decis și soarta războiului cu turcii. Primul atac asupra turcilor, prin care trupele turcilor asediați au fost despărțite în două, l-a efectuat miliția sârbă avându-l în fruntea ei pe Jovan Popović Tekelija. [10]

Despre rolul lui Jovan Popović Tekelija în bătălia de la Senta vorbește marele scriitor sârb Miloš Crnjanski în romanul ”Migrațiile” unde spune: ”Cu călăreții săi s-a deplasat înaintea trupelor austriece, pe care în timpul nopții, orientându-se cu ajutorul stelelor, le-a condus printr-o mare de apă și noroi. S-a ivit în spatele turcilor. Toată lumea îl slăvește acum pe general, pe prinț, dumnezeul războiului, idolul Europei, dar nimeni nici nu pomenește nici nu știe despre Acela, care i-a adus victoria și care, în acea grozavă noapte, prin întuneric și prin apă, cu ajutorul stelelor, a condus Armata.” [11] Jovan Tekelija a participat și la urmărirea prin Banat a armatei turcești învinse.

Prin decretul prințului Eugen de Savoia din anul 1698 Jovan Popović Tekelija a fost numit căpitan al miliției arădene. A primit ordinul de a zidi o cetate, localitate și biserică. În următorii patru ani și-a îndeplinit această sarcină. Biserica apostolilor Petru și Pavel a fost terminată înaintea anului 1702, așa că ea este astăzi cel mai vechi edificiu din Arad. [12] Aradul a devenit, în 1701, unul din sediile comandamentului zonei grănicerești în curs de organizare, care se va întinde de-a lungul malului drept al cursului inferior al Mureșului. Această graniță militară, aflată față în față cu Banatul de sub dominația otomană, cuprindea la un moment dat 15 așezări cu circa 4000 de soldați și familiile acestora. Populația majoritară a graniței o formau sârbii, iar unul dintre comandantii ei militari de pe valea Mureșului a devenit Jovan Tekelija. Numirea în funcție constituia o recunoaștere a meritelor sale militare și o dovadă a încrederii de acce se bucura din partea autorităților civile și militare austriece. [13]

În această perioadă de timp, maghiarii s-au răscolit împotriva stăpânirii austriece, sub conducerea nobilimii (1703-1711). Încă de la începutul conflictului cu trupele imperiale, în tabăra lui Rakoți erau conștienți de faptul că era inevitabilă o confruntare cu sârbii, văzuți ca și aliați ai curții de la Viena, care pe lângă faptul că posedau arme și își asigurau existența bazându-se pe serviciile militare, Rakoți a căutat modalități să-i atragă pe sârbi de partea sa, sau cel puțin să-i determine să adopte o politică de neutralitate. Datorită faptului că au respins oferta lui Rakoți, optând pentru alianța cu Viena, sârbii s-au aflat față în față cu răsculații maghiari, așanumiții curuți. La 26 iulie 1703, Jovan Popović Tekelija, în fruntea trupelor sale, compuse din grănicerii arădeni, cei din Gjula și Ineu s-a ciocnit cu trupele lui Rakoți, aflate sub comanda lui Andras Bone. Jovan Tekelija i-a înfrânt pe răsculați și i-a urmărit până la Dioseg, în partea de nord a Bihorului, unde se afla cartierul general al lui Andras Bone. Trecând prin foc Diosegul și alte centre ale răsculaților de pe lângă râul Bereg, Tekelija s-a îndreptat către râul Tisa, spre apus, ocupând câteva localități. În cursul operațiunilor ulterioare, a trecut prin județele Bihor, Bichiș, Solnoc și Haid. A asediat apoi Oradea, dar aici a fost înfrânt de apărătorii cetății. În acest timp răsculații din Sarkad au atacat trupele lui Tekelija, care s-au retras. La 1 septembrie 1703, Tekelija în fruntea a 1200 de grăniceri s-a confruntat la Belfenjer cu forțele superioare ca număr ale lui Andras Bone. Aici a suferit o grea înfrângere, pierzând peste 700 de grăniceri.

În anul 1704, Tekelija în fruntea grănicerilor săi arădeni l-a înfrânt la Kecskemet pe Andras Bone care era în fruntea răsculaților maghiari; răsculații au pierdut 300 de oameni. Anul următor, Oradea era asediată de către armata lui Rakoți iar Jovan Popović Tekelija primește din partea armatei austriece sarcina de a sparge blocada și a aproviziona cetatea. Și-a îndeplinit sarcina la data de 10 aprilie 1705, când Tekelija în fruntea grănicerilor din Arad reușește să intre în Oradea cu o

mare cantitate de alimente. După aceasta a reușit să despresureze și cetatea asediată de la Pișlek. Datorită acestor merite și evidențierii pe frontul acestor lupte, împăratul Austriei, Iosif I îi dăruiește un lanț de aur cu imaginea sa pe el.

În anul 1706 [14], la propunerea prințului Eugeniu de Savoia, împăratul Iosif I îl înnobilează pe Jovan Popović Tekelija. Împreună cu el au mai fost înnobilați și soția sa Eufrosina, copiii săi Ranko, Jovan, Mihajlo și Elena, fratele său Ostoja, împreună cu soția Ana și fiica Elisabeta. Au mai fost înnobilați și cei doi nepoți ai fiului lui Tekelija, Jovan: Jovan și Gașpar. La 7 iulie 1706 Jovan Popović Tekelija a fost înaintat la gradul de locotenent (pukovnik, obrstar).

Blazonul care a însoțit actul înnobilării, cuprinde elemente heraldice tipic militare, legate de însăși viața beneficiarilor, fiind alcătuit dintr-un scut militar clasic, cu fondul albastru și o terasă verde. În centru se află un călăreț cu uniformă roșie, ce poartă pe cap o bonetă cilindrică neagră, cu penaj roșu, fiind încălțat cu cizme negre cu turecul înalt până la genunchi. Călărețul ține cu mâna stângă frâiele unui cal alb, pe care este încălecat, iar cu mâna dreaptă ridicată poartă o sabie ce are înfiptă în vârf un cap de turc. Totul reflectă figurativ motivul înnobilării, anume meritele în lupta antiotomană a purtătorilor blazonului respectiv. Tot pe terasa verde a blazonului este reprezentat în alergare un leu, cu coada ridicată și limbat, ce poartă cu labele din față un steag, având reprezentat un vultur negru bicefal, sugerând că militarul este gata a sări în luptă pentru apărarea patriei sale. [15]

Cu toate eforturile prințului Eugeniu de Savoia ca lui Jovan Tekelija să i se acorde titlul de general, aceasta nu s-a întâmplat datorită faptului că poziția Curții Vieneze, sub influența bisericii Romano-Catolice era că ortodocșii nu pot primi cele mai înalte distincții militare. Jovan Popović Tekelija s-a opus din toate puterile presiunilor asupra sa de a trece la catholicism.

La 3 aprilie 1707, Jovan Tekelija cu trupele sale intră adânc în teritoriul inamic și pătrunde până la Kecskemet, unde sunt omorâți peste 400 de curuți. Peste două zile, pe când Tekelija cu oștirea sa se întorcea de la Kecskemet, curuții lui Rakoți la 5 aprilie 1707 au atacat Aradul, fiind sub comanda generalului Sandor Karolji. Arădenii s-au apărat cu îndârjire dar peste două săptămâni au fost înfrânți. La 7 iulie curuții trec Mureșul Mort și ocupă orașul nemțesc; pe data de 10 iulie s-a purtat un duel de artilerie între curuți și apărătorii orașului sârbesc. O mare parte a orașului a ars cu acest prilej. Orașul nemțesc a avut și el de suferit cu acest prilej; a fost arsă biserica germană a minoriților.

În anul 1708 Aradul a fost lovit de o altă năpastă: apariția ciumei. Sârbii au părăsit atunci cetatea Aradului și s-au retras în oraș și în celelealte sate de pe valea Mureșului. Cu acest prilej Rakoți a încercat să lichideze conducerea Graniței Militare Mureșene. Maiorul Pal Feleghazi la 31 iulie 1708, la miezul nopții, în fruntea a 600 de oameni a încercuit tabăra lui Tekelija și a reușit să-l ia prizonier pe Jovan Tekelija împreună cu fratele său, Ostoja. După îndelungi convorbiri și intervenția prințului Eugeniu de Savoia și a Consiliului de Război Austriac, s-a trecut la schimbul de prizonieri, schimb în care Jovan Tekelija a fost eliberat de partea răsculaților, austriecii eliberându-l în schimb pe colonelul Ferentz Deac, în martie 1709. Fratele lui Jovan, Ostoja, a mai rămas o perioadă prizonier, dar mai târziu a fost eliberat și el.

Despre luptele lui Jovan Popović Tekelija în vremea răscoalei lui Rakocsi, Vuk Stefanović Karadić, cel mai mare scriitor sârb, a reținut cântecul popular sârb "Lupta arădenilor cu komadinții", cântec popular apărut în a treia carte a seriei "Cântece populare sârbești" apărută la Leipzig în Germania în anul 1833. Eroii acestei povestiri populare sunt grănicerii mureșeni. Ea descrie lupta grănicerilor cu curuții lui Rakoți, lupta din jurul cetății de la Komadi din județul Bihor (astăzi în Ungaria), pe Crișul Repede, treizeci de kilometri mai în jos de Oradea. Îi găsim aici ca eroi populari pe Jovan Tekelija, Ostoja Tekelija, fratele lui Jovan și chiar împăratul Iosif. Trebuie amintit aici că luptele în Bihor dintre ortodocși și calvini se duceau de aproape o sută de ani înaintea răscoalei lui Rakoți, datorită calvinilor care încercau prin diferite metode să-i câștige pe ortodocși la credința calvină. La sfârșitul războiului, sub comanda lui Jovan Tekelija se găseau fruntașii

grănicerilor: Antonije Rožaji din Vilagos (Șiria), Latko Jeneji și Antonović din Jenopolje (Ineu), Đura Golubović din Glogovač (Vladimirescu), Samuilo Horvat din Oradea, Jovan și Petar Štrba din Nădlac, Pera Seghedinac și Miško Nagy din Pecica. După câțiva ani sângeroși de lupte, războiul s-a sfârșit prin pacea de la Satu Mare din anul 1711.

Jovan Popović Tekelija, ca și comandant al Graniței Militare Mureșene, ca și sârb arădean ortodox, prin natura poziției sale, a avut dese neînțelegeri cu grănicerii săi, pe de o parte, și cu generalii austrieci pe de altă parte. Opțiunea religioasă nu a putut rămâne o chestiune personală, pentru că din postura de comandant al unei unități de tip militar-teritorial era obligat să mențină contacte atât cu preoții bisericilor și a reprezentanților clerului, cât și cu militarii săi și familiile acestora. Pe lângă eroism și talentul de a comanda, Jovan Tekelija nu a fost lipsit nici de dorința de a avea și "bogății pământești". Poziția sa de comandant al Graniței Militare Mureșene și a Miliției Mureșene au creat nenumărate posibilități de acumulare a bogățiilor materiale. Pe măsură ce sfârșitul războiului se apropia, iar puterea sa creștea, a crescut și apetitul său pentru acumularea bogățiilor materiale. Înnobilarea de care a avut parte, precum și înalta sa poziție militară l-au încurajat și mai mult spre acest lucru. Din partea Curții Vieneze a primit loturi de pământ, așa numitele "puste", în care vedea baza existenței sale și a prosperității viitoare. A creat astfel o puternică bază materială pentru urmașii săi.

În același timp, Jovan Popović Tekelija s-a îngrijit de militarii săi și familiile lor. În acest sens adeseori pune problema situației sârbilor grăniceri de pe valea Mureșului. Ca și conducător al grănicerilor și-a dat silința ca împrejurările în care trăiesc soldații săi să fie cât mai bune cu putință, fiind conștient de faptul că doar așa se poate aștepta la rezultate pe măsură din partea lor. S-a adresat de nenumărate ori Consiliului de Război Austriac, cu cereri de ajutor, acuzându-i pe anumiți generali superiori lui și înclinația lor către soldații din trupele profesioniste. În anul 1705, a solicitat Consiliului de Război Austriac arme, muniție, bani, alimente pentru oameni și cai, solicitând și scutirea de impozite a oamenilor săi. Profund nemulțumit de poziția organelor militare austriece, în anul 1707 a solicitat Consiliului de Război ca el și Miliția sa să fie mutați de pe valea Mureșului. În anul 1710 s-a adresat președintelui Consiliului de Război cu următoarele cuvinte: "Eu cu grănicerii mei am nimici adversarul, dar din cauza lipsurilor nu sunt în stare, căci din cauza foametei, majoritatea ar putea ajunge de partea turcilor. De aceea încă o dată rog Excelența Voastră să aibă milă de noi." [16]

Jovan Popović Tekelija a inițiat legături cu Curtea Imperială Rusă. După victoria din 1709 asupra suedezilor, Rusia se pregătindu-se de război împotriva turcilor, grănicerii sârbi doreau să se implice și ei, sperând că se apropia sfârșitul imperiului Otoman, și, odată cu aceasta eliberarea Serbiei. Ținând cont de toate acestea, împăratul Petru cel Mare i-a solicitat pe sârbii grăniceri să participe la război.

Răspunzând cererii Lui Petru cel Mare, comandanții granițelor militare Mureșene și de pe Tisa, Jovan Tekelija și Vulin Ilić, printr-o scrisoare adresată împăratului rus datată cu data de 20 ianuarie 1710, în numele grănicerilor sârbi răspund pozitiv acestei solicitări. În anul 1710 grănicerii de pe Mureș și Tisa pleacă în Rusia, dorind să lupte împotriva turcilor. Jovan Tekelija și Vulin Ilić au fost arestați și încarcerați pentru o perioadă de către autoritățile austriece, fiind acuzați de agitație politică printre grăniceri. Grănicerii care au ajuns în armata rusă au luptat în cadrul a patru corpuri militare, corpuri conduse de ofițeri de pe Mureș și Tisa.

După înfrângerea rușilor pe râul Prut, în anul 1711, se profila la orizont un alt război ruso-turc. Căpitanii granițelor militare Mureșene, de pe Tisa și Dunărene, Jovan Tekelija, Vulin Ilić și Mojsije Rašković i-au oferit lui Petru cel Mare 10.000 de oameni care să lupte împreună cu armata rusă împotriva turcilor. În următoarele decenii o bună parte din grănicerii mureșeni pleacă în Rusia pentru a lupta împotriva turcilor. În cursul noului război dintre Austria și Turcia, Jovan Popović Tekelija a luptat de partea Austriei. Înfrângerea turcilor conduși de Marele Vizir de către Eugeniu de Savoia la Petrovaradin (Novi Sad), a condus la o mare ofensivă în Banat a armatei austriece. Cetatea Timișorii, care era punctul principal al apărării turcești în această zonă, a fost în curând asediată. În cursul acestei operațiuni, Jovan Tekelija avea sarcina de a controla teritoriul de la sud

de oraș și a împiedica orice încercări ale turcilor din exteriorul cetății de a sparge asediul sau a-i ajuta pe cei din interior.

Sava Tekelija spune despre bunicul său Jovan în "Descrierea vieții" (Opisanije života) că "locul prin care a intrat în oraș a fost botezat "turnul lui Tekelija" și așa s-a numit până de curând..." La 13 octombrie 1716, comandantul turc predă cetatea, iar operațiunile militare se mută spre sud, în Serbia. Jovan Tekelija s-a distins pe câmpul de luptă în cursul eliberării Banatului de sub turci. A luat mulți prizonieri în cursul operațiunilor militare, printre care chiar și pe pașă.

Prin pacea de la Požarevac din anul 1718 au avut loc schimbări majore în ceea ce privește granița dintre Imperiul Habsburgic și cel Otoman. Granița a fost stabilizată pe Dunăre iar Mureșul a rămas departe în spatele frontului, pierzându-și rolul de până acum.

Spre sfârșitul vieții, Jovan Popović Tekelija și-a întocmit testamentul, în care o jumătate a averii sale o împarte în mod egal celor patru copii ai săi, iar cealaltă jumătate a doamnei Roksi, soția sa, urmând ca după moartea ei averea să fie moștenită de copii. Moare în martie 1722. Un inventar al averii sale, întocmit la 27 martie același an, o estima la suma considerabilă de 16 123 florini, din care nu mai puțin de 10 558 de florini proveneau din creșterea vitelor. [17]

Sava Tekelija

Sava Tekelija s-a născut la data de 17/28 August 1761 din părinții Jovan și Marta. Este primul sârb doctor în drept, fondator al Tekelijanum, președinte pe viață la Matica Srpska, nobil, cel mai mare filantrop în istoria culturii din perioada nouă. Numele lui se asociază cu simbolul marelui și înțeleptului binefăcător al poporului.

La vârsta de 6 ani a pornit la școala sârbească unde a urmat 2 ani, apoi a învățat la școala latină, iar an anul 1775 părinții l-au trimis la Buda . Peste doi ani s-a întors acasă din pricina bolii. Acasă a petrecut doar un an de zile învățând retorica. După ce s-a însănătoșit, în anul 1778 s-a întors la Buda să studieze fizica, geometria și desenul (pentru care se pare că avea destul talent). [18]La sfatul părinților săi și împotriva voinței sale, în anul 1780

pleacă la Viena ca să studieze științele militare. Pentru că n-a reușit să se înscrie, a ascultat cursurile de la Universitate și a învățat limbile străine: franceza, spaniola, engleza. În același timp a învățat să cânte la flaut. În anul 1782 se întoarce la Buda, unde se înscrie la Facultatea de Drept. Peste trei ani își termină studiile iar în 1786 a susținut teza de doctorat, devenind primul sârb doctor în drept (este un fapt excepțional că primul sârb doctor în drept provenea din Arad). Teza de doctorat era intitulată *Disertatio iuridicade causa et fine civitatis, una cum positionibus ex universa iurispudentia...*, adică *Disertația de drept despre cauza și scopul dăinuirii statului, cu prevederile din întreaga învățătură de drept*. [19]

Fiind convins că este momentul potrivit pentru a face carieră în Rusia, către care își îndreptau privirile în acel timp mulți sârbi învățați, în anul 1787 Sava Tekelija pleacă în Rusia la unchiul său Petru, care ca și nici un alt sârb înainte sau după el și-a croit o strălucită carieră militară. În Rusia nu a rămas mult timp. S-a dezamăgit și se întoarce acasă. „După mărturia lui Sava Tekelija, întâlnirea a fost astfel că amândoi se simțeau dezamăgiți în propriile așteptări: unchiul că va vedea în fața lui un urmaș al faimoșilor grănideri mureșeni, iar nepotul un căpitan dichisit de rang înalt, pregătit ca unui viitor urmaș, care să-l călăuzească spre înălțimile carierei, bogăției și faimei. Nimic din acestea nu s-a întâmplat”. [20] În timpul șederii în Rusia el și-a îmbogățit cunoștințele, ceea ce a influențat formarea concepției sale despre lume și viață. „Având tendința de a cugeta asupra celor văzute, el a observat că posibilitățile naturale și sentimentul religios, lipsite de un drept legiferat și fără iluminare, nu pot asigura progresul poporului. Cugetând la istoria poporului său în Monarhia Habsburgică, el a conchis că drepturile civile consfințite prin lege și iluminarea sunt condiții pentru existența sârbilor în Imperiul Austriac.” [21]

După întoarcerea la Arad a fost numit ca subsecretar al comitatului Cenad. În același an, 1790, el se remarcă în timpul desfășurării Congresului Național Bisericesc din Timișoara, unde, împotriva părerii majorității, susține ideea că sârbii trebuie să aibe aceleași drepturi ca și ceilalți cetățeni ai Ungariei. Propunerea lui nu este acceptată. Prin poziția exprimată în cadrul acestui congres el și-a deschis larg porțile de acces în istorie. „În centrul atenției la congres a fost cererea majorității delegaților de a se acorda sârbilor un teritoriu național aparte, și acesta să fie Banatul. Combătându-i, Sava Tekelija stăruie ca „Privilegiile” să fie inarticulate în legislația maghiară. Ridicându-se împotriva propunerii curentului pro-austriac cu privire la teritoriul separat pentru sârbi, el a rămas în minoritate. [22] După Congresul de la Timișoara Sava Tekelija a devenit secretar în cadrul Cancelariei Aulice Maghiare cu sediul la Viena, și în această funcție a rămas șase ani de zile. Despre perioada vieneză a vieții sale stă mărturie „Jurnalul” său, compus din notații păstrate pentru anii 1795-1797. Textul este interesant, plin de date istorice de importanță primordială, țesut cu cugetări abile.” [23] În anul 1792, în calitate de reprezentant al comitatului Cenad, a participat la lucrările dietei de la Pojon.

„Din cauza părerilor exprimate la Congresul de la Timișoara, a ajuns în conflict cu ierarhia Bisericii Ortodoxe, și nu a primit doritul loc ca și secretar al nouformatei Cancelarii Ilirice a Curții. Cancelaria Ilirică a Curții a fost în curând desființată iar sarcinile ei au fost preluate de Cancelaria Ungară a Curții, în cadrul căreia Tekelija a fost secretar timp de aproape șase ani.” [24]

Plin de temperament, nerăbdător, Sava Tekelija nu s-a putut încadra în mecanismele birocrăției austriece. Ținând cont de familia din care provenea și calificările înalte pe care le avea, se vedea pe sine în rolul de apărător al intereselor națiunii sârbe din Monarhia Habsburgică. Nereușind în ambițiile sale, dezamăgit de neînțelegerea Curții care respingea promovarea lui, în anul 1798 și-a dat demisia din funcție și s-a întors în Arad, în care a trăit până la sfârșitul vieții.

„Poziția proprie asupra iluminării poporului, fondată pe bazele raționalismului european, a formulat-o în broșura intitulată „Jednog Aradjanina načertanije za obučenije serbske djece u Aradu” (Proiectul unui Arădean cu privire la educarea copiilor sârbi la Arad), pe care a tipărit-o la Buda în 1798. Prin lucrarea respectivă a intenționat să atragă atenția sârbilor asupra necesității de a frecventa școli și să-i impulsioneze de a întemeia un fond pentru acordarea bursei elevilor sârbi. Fondul a fost înființat apoi în anul 1810.” [25]

Sava Tekelija și-a manifestat patriotismul și în vremea primei răscoale a sârbilor. Vlăstar al unei vechi familii aristocratice sârbe și purtător al demnităților înalte de stat, el a inițiat acțiunea de ajutorare a conaționalilor în lupta lor pentru eliberare. Pentru aceasta s-a adresat prin diferite memorii împăratului austriac Franz I. A stăruit asupra capacității conducătorilor, a poporului, pentru realizarea unui stat liber și independent. A tradus opera lui Watson „Romanii în Spania” și a elaborat o hartă a țărilor sârbe, hartă pe care a multiplicat-o în 2.000 de exemplare din care a trimis 200 răsculaților din Serbia. [26]

În două rânduri, în 1812 și 1816 a călătorit în Rusia ca să-și rezolve niște probleme legate de moștenire cu unchiul său. Lazar. În anul 1812, pe când se întorcea din Rusia, a adus cu sine și o carte de cântece populare rusești pe care a recomandat-o lui Stefan Živković și Lukian Mušicki ca model ca să adune și să tipărească și cântece populare sârbești. În acest timp, pe când Napoleon Bonaparte își pregătea expediția în Rusia, Sava Tekelija a a călătorit în Serbia trecând prin Orșova. A călătorit la Belgrad, apoi în regiunea Srem unde a vizitat o serie de mănăstiri.

„În anul 1813 i-a trimis o scrisoare lui Napoleon, în care îi propunea Împăratului Francez ca în regatul Iliric să înscăuneze un rege băștinaș, dacă se poate un nobil inteligent, doctor în drept care vorbește mai multe limbi străine și are experiență în politică și armată. Cu alte cuvinte, se propunea pe sine! Totuși această scrisoare nu a ajuns niciodată la Napoleon.” [27] După doi ani de călătorii, în anul 1815, Sava Tekelija se însoară cu Amalia, care făcea parte din familia nobiliară cehă Bezeg. Căsătoria lor însă a durat numai o lună.

Sava Tekelija deținea o vastă bibliotecă personală. Ea conținea cărți în limbile română, sârbă, latină, germană, franceză, rusă, engleză și alte limbi. Deținea cărți vechi și rare, printre care

Biblia în limba latină din anul 1482 și opera lui Ptolemeu „Cosmografia” din anul 1486. Sunt demne de amintit și operele lui Voltaire, Russo, Diderot, Helvetius și alții.

Sava Tekelija ne-a lăsat moștenire o importantă lucrare numită ”Opisanije života” (Descrierea vieții), lucrare valoroasă pentru noi cei de azi pentru că descrie cu lux de amănunte diferite aspecte și întâmplări ale Aradului acelor vremuri. De exemplu, vorbind despre inundația ce a lovit Aradul în anul 1815 el spune: ”În acest an, 1815, a fost o mare inundație, apele ieșeau din pământ din toate locurile, chiar și acolo unde oamenii nu-și amintesc să fi fost vreodată. Prin puste, la 3-4 ceasuri distanță de râu (Mureș) era curgea apa, unde erau văi era plin de apă. Păstorii trebuiau să păzească vitele de pe cai, căci nu puteau umbla din cauza apei... ori în ce loc înfingeai hârlețul sau lopata, de acolo ieșea apă. În pusta mea de la Vizeș există un loc numit ”Halas halom”, adică ”Malul peștilor”; m-ama mirar de ce au denumit astfel acel loc, pentru că râul se află la o depărtare de aproape 3 mile; în acet an aici a fost destul pește și tot felul de păsări în jurul apei cum ar fi: rațe, găște sălbatice și alte păsări...” [28]

În anul 1818, Sava Tekelija a înaintat Muzeului Național Maghiar propunerea ca în cadrul bibliotecii muzeului să fie numit un funcționar, cunoscător al limbii slavo-sârbe, care să se îngrijească de secția sârbă a muzeului. El a fost dispus să investească o sumă de bani pentru întreținerea acestui funcționar în următoarele condiții: acesta să fie ales din rândul sârbilor, să fie pe deplin egal în drepturi cu ceilalți funcționari ai bibliotecii, odată la trei ani să fie trimis pe teren pentru colecționarea materialului necesar. Sava Tekelija a fost dispus să depună 20000 de florini-aur ca donație a sa din a cărei dobândă să se finanțeze salariul funcționarului, salariu care trebuia să fie de 600 de florini-aur, plus 1800 de florini-aur pentru cheltuielile de deplasare pe teren. Conducătorul de atunci al Muzeului Național al Ungariei, Jakob Ferdinand Muller, a înaintat la 5 februarie 1818 inițiativa lui Tekelija palatinului. Din nefericire, inițiativa sa a fost respinsă. Cele mai înalte autorități ale Ungariei nu puteau să fie de acord ca ”într-o instituție unitară să fie înființată o secție specială – secția sârbă”. [29]

Sava Tekelija a considerat că Matica Srpska trebuie să se transforme într-o instituție didactică și științifică. În loc de administrator al fondului pentru editarea letopisețului și alor cărți în limba sârbă, el a dorit să transforme Matica într-o adevărată academie de științe. Urmând instrucțiunile lui, Matica Srpska a întreprins în aceste sens în anii patruzeci ai secolului al XIX-lea mai multe acțiuni. A fost format un grup care trebuia să pregătească noul statut al Mătiței și proiectul diplomei care urma să se acorde membrilor titulari, membrilor corespondenți și celor onorifici. Până la urmă s-a ajuns la concluzia că această dorință a lui Tekelija nu avea bază reală, pentru că nu existau condiții materiale, nici cadrele necesare. După moartea lui Tekelija ideea de a transforma Matica în Academia de științe a fost abandonată. Indiferent de faptul cât de nereală a fost această inițiativă, ea confirmă adevărul că Sava Tekelija a insistat ca sârbii să fie în pas cu celelalte popoare europene în domeniul științei, culturii și educației aducând în acest sens propria sa contribuție. [30]

În anul 1833, Sava Tekelija intră în rândurile instituției Matica Srbska, el făcând parte dintre acei sârbi considerați bogați și de vază. El a fost un membru entuziast al acestei instituții și a oferit și ajutoare materiale substanțiale. Planul său pentru prosperarea instituției se bazează pe ideea despre necesitatea formării unei elite intelectuale sârbe laice, care trebuie să devină forța motoare a dezvoltării spirituale generale a întregii națiuni. El a stăruit asupra educației intelectuale a tineretului talentat în spiritul național sârb. Fiind conștient de faptul că acest aspect nu este propriu conținutului învățământului din școlile maghiare, l-a dorit ca un proces aparte de iluminare națională, în care un rol important îl aveau cărțile și revistele în limba sârbă. În acest sens, inspirat de idei iluministe, în cadrul unei ședințe ținute de Matica Srbska, a pus la dispoziția seminaristilor biblioteca sa personală, bogată în volume de literatură laică; acest sâmbure a devenit Biblioteca instituției Matica Srbska, astăzi una dintre cele mai importante biblioteci din Serbia.

Sava Tekelija a încercat de mai multe ori să creeze în Arad o fundație pentru pregătirea tinerilor preoți sârbi. Această fundație ar fi fost, conform dorinței sale și o sursă de ajutor financiar pentru episcopul Aradului, dacă acesta ar fi de origine sârbă. Scopul acestei inițiative a fost

supraviețuirea sârbilor de pe Valea Mureșului. Din nefericire, autoritățile de atunci nu și-au dat acceptul pentru înființarea acestei fundații. Sava Tekelija a lăsat totuși prin testament, posibilitatea ca din fundația lui pentru școlarizarea tinerilor sârbi le Academia militar-ingenerească, înființată mai de mult, să fie alocate mijloacele necesare pentru ca după mai multe decenii să fie înființat Seminarul la Arad. Deși această idee nu a putut fi realizată, ea confirmă insistența și perseverența acestui mare om de a contribui la înființarea diferitelor instituții de învățământ și cultură pentru școlarizarea și edificarea culturală a tinerilor sârbi.

La 20 August 1838, în cadrul unei ședințe, membrii Maticii Srbska l-au rugat pe Sava Tekelija să accepte funcția de președinte, iar după acceptul lui, l-au proclamat președinte pe viață. [31] Pentru buna funcționare a instituției Sava Tekelija a donat importante resurse materiale, căreia i-a conferit calitatea de moștenitor principal și executor al testamentului. De atunci, la Matica Srbska debutează era lui Sava Tekelija. El a participat zelos la activități, găsim în sine resurse pentru a participa la ședințe, deși era înaintat în vârstă.

La 21 August 1838 Sava Tekelija a semnat la Pesta „Actul“ care prevedea înființarea unei fundații pentru ajutorarea tineretului care dorea să studieze. A făcut acest lucru pentru că la școlile din Pesta cel mai mare număr de studenți sârbi. Avere și-a cedat-o fundației care se va numi Tekelijanum. În anul 1837 a cumpărat o casă mare la Pesta, a renovat-o și a pus-o sub supravegherea Maticii Srbska cu scopul de a servi ca și internat, dar și pentru activitățile instituției Matica Srbska. În internat au fost cazați imediat 12 elevi, ulterior fiind 20. Tekelijanum a devenit locul de întâlnire a forțelor intelectuale tinere. Împreună cu Matica, el a devenit inițiatorul unor acțiuni culturale importante. În decursul istoriei sale, Tekelijanum a fost pepiniera intelectualilor sârbi de elită. Sava Tekelija nu a prea avut noroc în viață, și datorită faptului că de cele mai multe ori ambițiile sale erau mai mari decât posibilitățile de care dispunea. [32]

„Sava Tekelija a contribuit cel mai mult ca printre sârbi să reînvie cultul Sfântului Sava, primul arhiepiscop sârb, și ziua serbării acestui sârb să devină serbare școlară. Prin meritul său, în anul 1806, la biserica cu hramul Sfinților Apostoli Petru și Pavel s-a sărbătorit festiv ziua Sfântului Sava. De atunci festivități similare s-au ținut și la Matica Srpska și la Tekelijanum, precum și în toate comunitățile sârbești. Viața lui Sava Tekelija s-a stins la Arad, în casa părintească, în liniște și însingurare, la data de 21 septembrie 1842.” Încă din timpul vieții sale, în jurul lui Sava Tekelija s-a format un oarecare cult și aceasta s-a continuat și după moartea sa. Corpul său a fost depus în naosul bisericii ortodoxe sârbe din Arad, așa după cum o atestă și placa neagră din apropierea imediată a amvonului. Doi ani mai târziu, cu moartea nepotului său Petar, se stingea definitiv întreaga familie sârbească Popovici –Tekelija.

Renumitul poet și scriitor al sârbilor din România, Slavomir Gvozdenović, actualmente președinte al Uniunii Sârbilor din România și deputat în Parlamentul României, a scris chiar și o poezie în dedicată sârbilor din Arad, poezie intitulată ”Pe strada Tekelija”. [33] În anul 1992, la 150 de ani de la moartea sa, Matica Srpska a dezvelit pe casa lui din Arad o placă memorială cu inscripție în limbile română și sârbă.

Pe hărțile Aradului realizate de către Suly în 1752 și Emerik Rutkay în 1755 casa lui Sava Tekelija apare singulară pe strada care astăzi poartă numele său fosta stradă Agrișelor și este amplasată în apropierea bisericii ”Apostolii Petru și Pavel”. [34]

În anul 2002, la 160 de ani de la moartea lui Sava Tekelija, Muzeul Vojvodinei din Novi Sad a amenajat în casa familiei Tekelija din Arad o expoziție permanentă intitulată „Sava Tekelija 1761-1842”, care reproduce aspecte din viața și opera acestui titan al Aradului. În cadrul acestei expoziții este alcătuit un catalog în limbile română și sârbă. În Aradul de astăzi, strada în care a locuit și unde se află și casa sa (nu departe de biserica lui Tekelija) îi poartă numele.

Sava Arsić

Sava Arsić a fost primar al Aradului mulți ani și a fost cel mai darnic sârb din zona Aradului după Sava Tekelija. A îndeplinit cu succes cele mai importante munci de răspundere în cadrul Aradului timp de treizeci de ani. [35] S-a născut în anul 1760 la Arad, într-o familie de meșteșugari,

din părinți simpli, Petru și Alka, care nu l-au putut trimite la școală. După terminarea școlii primare, tatăl său l-a trimis la Seghed să învețe meseria de croitor. Maistorul la care lucra avea doi fii care mergeau la școala de gramatică. Sava asculta pe furiș și reținea tot ce le era predat celor doi copii și astfel își îmbogățea cunoștințele. Observând interesul tânărului pentru învățatură maestrul i-a sugerat tatălui lui Sava să-l înscrie la școală. Acest lucru nu s-a întâmplat iar Sava s-a întors la Arad cu diploma de croitor. Având puternice înclinații spre învățatură și meditație și-a îmbogățit cunoștințele în diverse aspecte ale vieții. Prin felul lui cinstit de a fi a atras atenția concetățenilor săi, atât români cât și sârbi.

După câțiva ani de când s-a întors la Arad, era cunoscut deja ca un om bogat, pregătit să-și folosească banii spre interesul orașului natal căruia îi aparținea. Acest lucru l-a determinat pe istoricul literar Teodor Petrovici să afirme că „nu știm modalitatea prin care s-a îmbogățit”. [36] Răspunsul îl vor da istoricii arădeni. Marki Sandor, în Monografia Aradului spune că unchiul său Mojsej era „avocat al episcopului ortodox care la 15 septembrie 1806 a fost decorat cu medalia de aur”. Aceste caracteristici ale sale au ieșit în evidență cu prilejul construirii noii biserici a Sfântului Ioan din anul 1791 din Ciucovăț. El s-a îngrijit ca lucrările să decurgă așa cum trebuie, ba încă a suportat din buzunarul propriu cheltuielile legate de întreținerea muncitorilor.

În anul 1796 Sava Arsić, ca un cetățean de frunte al Aradului ajunge căpitan al companiei sârbe orășenești, pus în această funcție de către comandantul cetății Arad, Wagner. În acele timpuri în cetate erau staționate regimentele care porneau la război pe diferite fronturi: frintul turcesc (1788-1790), frontul francez și italian (1793-1799), așa că de multe ori orașul și cetatea rămâneau fără apărători. Trebuie amintit că în acea perioadă în cetatea Aradului se aflau 1200 de prizonieri francezi. De aceea, în anul 1796 au fost organizate trei companii orășenești: germană, maghiară și sârbă. În fruntea celor 50 de oameni ai companiei orășenești sârbe se afla căpitanul Sava Arsić, iar înlocuitorul său era Jovan Vasić.

Sava Arsić s-a afirmat și în câmpul învățământului dând o mare contribuție Preparandiei române. Directorul școlilor arădene în acea vreme era Mojsej Arsić, unchiul său, de la care Sava știa care erau necesitățile școlilor arădene. La propunerea lui Uroš Nestorović, împăratul Austriei Francisc I în anul 1812 a hotărât înființarea Preparandiei, adică a școlii pedagogice în limba română la Arad. Ca școala să poată funcționa avea nevoie de o clădire potrivită, mobilier, ustensile, accesorii, ca și fonduri pentru plata profesorilor. Acestea trebuiau făcute cu atât mai mult cu cât împăratul nu prevedea ca pentru întreținerea școlilor să fie introdus un nou impozit, nici să fie întreținute din fondurile veniturilor statale deja existente. Toate aceste probleme le-a rezolvat Sava Arsić care în calitate de tutore s-a ocupat de deschiderea Preparandiei. [37]

La data de 3 noiembrie 1812 Preparandia arădeană a început să funcționeze. Cu scopul îmbunătățirii situației învățătorilor, Sava Arsić a donat Preparandiei 24 jugăre (aproximativ 13,81 ha) din pământul său, pe care șase învățători, indiferent de religie sau naționalitate, îl foloseau spre folosul propriu. Spre satisfacția generală Sava Arsić a fost de două ori primar al Aradului. Ca și primar, mai ales datorită meritelor deschiderii Preparandiei, Sava a fost înnobilit de Curtea Vieneză. A fost primar al Aradului între anii 1814-1818 și între 1821-1823, □i director al Preparandiei. [38] A rămas în memoria colectivă ca unul dintre cei mai de succes primari din istoria Aradului. Ca primar al Aradului Sava Arsić a fost exigent, riguros, dar iubitor de dreptate; punctualitatea și disciplina ăi erau principalele însușiri.

Sava Arsić a murit în anul 1824. La înmormântarea sa, despre personalitatea sa a vorbit Grigorie Lukacik care a reliefat: „Prin preocuparea și cheltuiala lui Arsić a fost pusă temelia unei case a luminii, în care astăzi tineretul românesc ca niște harnice albine adună tot feluri de sucuri pline cu miere și care se instruește în toate științele; în el se descoperă datoriiile oricărui om și creștin; în el se întărește credința apostolică, și drumul binecuvântării și al salvării se oglindește“. [39]

Eustahija Arsić

A fost soția lui Sava Arsić, prima scriitoare sârbă în perioada modernă [40], prima femeie membră a instituției Matica Srpska și prima colaboratoare a periodicului „Letopis“. Sub puternica influență a alui Dositej Obradović, ea a publicat cărți cu conținut didactic: „Sfaturi materne prea iubitului tineret sârb și român” și „Cugetări folositoare despre cele patru anotimpuri”. În periodicul „Letopis” a publicat „Învățături morale”.

S-a născut la Irig (regiunea Srem, astăzi în Serbia) în anul 1776. Făcea parte dintr-o familie de vază, familia Cincić. În vremea copilăriei sale Irigul era economic și cultural dezvoltat, cea mai populată localitate din Srem. La 16 ani, în anul 1792, se căsătorește cu Jovan Dacković. După 4 ani rămâne văduvă și se recăsătorește cu un târgoveț bogat, Toma Radovanović. În anul 1800 rămâne din nou văduvă. Apoi a făcut cunoștință cu Sava Arsić, cu care se căsătorește curând. În casa noului soț a descoperit multe cărți căci el era un mare iubitor de carte.

După ce s-a stabilit la Arad, a început și ea să se ocupe cu scrisul. În anul 1807 a tipărit o lucrare mai mică în calendarul lui Gheorghe Mihaljevic. Prima ei carte, „Sfaturi materne prea iubitului tineret sârb și român” a tipărit-o la Buda în anul 1814. Cartea a fost dedicată lui Uroš Nestorović, ca recunoștință a faptului că soțul ei Sava și ea, la propunerea lui Nestorović au fost înnoșiți de Împăratul Austriei. Este foarte clar că citise multe cărți căci vorbește despre Aristotel, Pavle Kengelac, Dositej Obradović. A doua carte, „Cugetări folositoare despre cele patru anotimpuri”, apărută la Buda în anul 1818, conține mai multe capitole: „Cele patru vârste ale omului” (Copilăria, Tinerețea, Maturitatea și Bătrânețea), „Filozofia”, „Omul în viața obștească”, „Omul în unitate cu Dumnezeu prin lege”, „Cele patru anotimpuri ale anului”, „Despre dragostea de muncă”, „Despre mulțumire”, „Omul”, „Despre natura omului”, „Renașterea națiunii și a omului”, „Din învățăturile naturii”.

Eustahija Arsić a colaborat și cu Vuk Karadžic. Cunoscând interesul ei pentru literatură el o ruga să adune cântece populare din Arad și împrejurimi. [41], „Eustahija Arsić a fost o luptătoare hotărâtă pentru emanciparea femeilor. Era foarte simpatizată de fetele arădene din familiile nobile. Femeile din familiile aristocratice mai bătrâne nu acceptau vederile ei despre emanciparea tinerelor fete. O priveau ca pe o nouă venită, soția unui croitor, care a devenit primar. În ciuda prejudecăților lor, Eustahija a devenit o „doamnă nobilă”, scriitoare, a cărei nume apărea în ziare și reviste pe care le citeau și ele. Nu lua în seamă remarcile. Din contră, aduna tinerele fete și femeile și le învăța dragostea de carte...” [42]

În casa ei se adunau personaje importante ale vieții culturale și în acest fel casa ei devenea un fel de salon literar. Aici se adunau și discutau despre cultură și arte multe personaje importante ale Aradului acelor timpuri. Iubitorii de literatură se adunau în casa Eustahiei și după moartea ei, timp în care citeau lucrările sale.

„Învățături morale” reprezintă un unic ansamblu literar care ne prezintă o poveste despre un bătrân și trei tineri. Într-o zi de toamnă în timp ce un bătrân se căznea să sape o groapă pentru a sădi un pom, trei tineri se uitau la el și îl tachinau. Unul îl sfătuia că ar fi mai bine dacă și-ar face un sicriu de care va avea curând nevoie, al doilea se minunează de ce fel de dorință are bătrânul în timp ce al treilea îl întreba dacă va ajunge vreodată să se răcorească la umbra copacului și să mănânce din fructele lui. Bătrânul le răspunde că este ferm convins că dimineața nu este a lui, dar poate nici a lor, căci „moartea privește cu același ochi trecera vieții noastre. Priviți la luminătorul zilei, Soarele, cum își termină mișcarea sa, împlinind legile înțelepciunii, dar, cine-l la întâlni mâine dimineață, aveți aceeași speranță și voi și eu, căci nici un singur minut nu stă în puterea noastră.” [43] Eustahija, prin cuvintele bătrânului din poveste, condamnă pe acei părinți care nu-și educă copiii, din partea cărora vor avea parte mai târziu de nerecunoștință și neazuri. Tinerilor le spune să sădească fructe nu pentru ei înșiși, ci pentru nepoții lor, pentru că și ei s-au bucurat de fructele din pomii sădiți de bunicii lor. În esență, „Învățături morale” este o operă alegorico-didactică. [44]

Eustahija Arsić a murit la data de 17 Februarie 1843 în casa ei din Arad. Înaintea morții și-a întocmit testamentul, în care se specificau sumele de bani lăsate anumitor instituții: Bisericii lui Tekelija (Sfântul Petru și Pavel)-1000 de forinți, preoților acestei biserici-1000 de forinți, bisericii

lui Ioan Botezătorul-1000 de forinți, bisericii din Irigul natal-1000 de forinți, preoșimii acestei biserici-1000 de forinți, Instituției pentru educarea tineretului sârb arădean-1000 de forinți, Spitalului Municipal din Arad-1000 de forinți, Spitalului Județean din Arad-500 de forinți, Mătiței Sârbe din Novi Sad-500 de forinți. A lăsat 3000 de forinți pentru îngrijirea copiilor a cinci familii de care se îngrijeau doar mamele.

La data de 21 Decembrie 2003, cu ocazia a 160 de ani de la moartea ei, în biserica lui Tekelija din Arad a fost dezvelită o placă memorială în memoria Eustahiei Arsić. Placa a fost dezvelită de către Simeon Jarkov, președintele Uniunii Sârbilor din România, filiala Arad, împreună cu profesorul-doctor Bozidar Kovacek, președintele Maticei Srpska, sfințirea plăcii memoriale oficiind-o parohul local Stevan Rajić.

Cronicarul arădean Bozidar Panić, vorbind despre binefacerile Eustahiei Arsić a spus cu ocazia simpozionului dedicat jubileului în cinstea ei care a urmat: „Eustahia Arsić a avut o inimă largă față de toți cei apropiați, sau pentru copiii sărmani din Arad”. Dumitru Stoi, un reputat istoric arădean, a reliefat: „Eustahia Arsić, împreună cu soțul ei Sava, nobil arădean, avea încă de pe atunci o orientare proeuropeană. Ea este ctitorul Preparandiei Românești din Arad. Aceasta înseamnă că Eustahia și Sava Arsić au iubit și au stimat în aceeași măsură și pe sârbi și pe români. De asemenea, Eustahia Arsić a făcut parte dintre promotorii mișcării feministe din această parte a Împărăției Austriei. Dušan Dejanac, istoric din Kikinda, Sebja, a scos în evidență că scriitorul Vladimir Milankov din Srpska Crnja, un mare cunoscător al arădenilor și văii Mureșului, înaintea morții sale, a publicat cartea „Eustahija Arsić și timpul ei” iar dorința lui a fost ca promoția acestei cărți să fie făcută la Arad, lucru care s-a și împlinit după câteva luni. Despre această carte a vorbit și Branislav Zarić din Kikinda, amintind că cartea se citește pe nerăsuflăte.

Pavle Jovanović

A fost un renumit avocat arădean, senator al municipiului, președinte al Comunității Sârbilor din Arad, este întemeietorul unei fundații de burse, situată ca importanță pe locul doi, imediat după cea a lui Sava Tekelija.

S-a născut la Vârșeț, astăzi în Serbia, în anul 1782, iar pe când era încă copil, împreună cu părinții săi s-a mutat la Arad. Școala și liceul le-a făcut la Arad și la Seged, iar dreptul l-a studiat la Pesta. A fost un discipol al Maticei Srpska. În anul 1843 a soluționat problema proprietăților și averii lui Sava Tekelija. Aceasta se vede din textul „raportului final” în care delegații Maticei Srpska descriu lupta cu magistratul arădean, care, după părerea lor, ținea partea văduvei lui Tekelija. Ei descriu și confuzia care a urmat printre chiriași, arendași, locatari și datornici, pentru că nu se știa cine este urmașul legal al bunurilor lui Sava Tekelija. Zvonurile cum că văduva lui Tekelija a câștigat procesul la Cancelaria Curții și amenințările împuternicitului ei cum că fiecare care plătește Maticei Srpska va trebui să-i plătească și ei, i-au determinat pe datornici să nu mai plătească nimănui nimic. Mulți locatari s-au mutat în altă parte nemaiplătind chiria, iar aceia care s-au mutat în locul lor nu au încheiat cu nimeni nici un contract. Judecătorul orășenesc l-a delegat pe Pavle Jovanović să ia la cunoștință situația creată și să soluționeze acest caz. Tribunalul a acceptat soluția sa și a hotărât ca nimeni să nu se poată muta în clădirile lui Sava Tekelija până ce nu se încheie un contract cu el. Din acest caz Matica Srpska a ieșit învingătoare. [45]

La data de 8 Octombrie 1851, Matica Srpska a primit o scrisoare din partea cetățeanului arădean Jovan Sekulić, prin care e înștiințată de moartea senatorului arădean Pavle Jovanović și că acesta i-a lăsat moștenire o mare avere în scopul constituirii unei fundații de burse. Printr-un testament, întocmit după indicațiile unui alt avocat arădean, Nikola Savić, membru de onoare al Maticei Srpska, Pavle Jovanović a lăsat o mică parte a averii sale Bisericii lui Tekelija din Arad-200 de forinți, iar cea mai mare a averii sale-35.661 de forinți i-a destinat constituirii unei fundații de burse destinate ajutorării tinerilor arădeni care doreau să studieze în școlile politehnice din Viena și Praga. A cerut prin testament ca cei ce beneficiau de burse să fie de credință ortodoxă. De la începutul funcționării acestei fundații, din anul 1854 și până în anul 1914, 61 de tineri au beneficiat de serviciile ei. Dintre aceștia, 50 au studiat la Viena, 10 la Praga iar unul la Budapesta.

Situația Fondului lui Pavle Jovanović după primul război mondial era de 185.790 de coroane. Coroana ca și unitate monetară a circula începând cu anul 1892, când într-un raport de două ori mai mic a înlocuit forintul de până atunci. Inflația de după război a contribuit la devalorizarea acestui fond, iar apoi a fost desființat. La 35 de ani de la moartea lui Pavle Jovanović în timpul mutării vechiului cimitir arădean, în anul 1886, Matica Srpska a hotărât că ar fi bine ca rămășițele avocatului arădean să fie mutate în cimitirul nou. Fiind obținute toate avizele necesare, mutarea osemintelor lui Pavle Jovanović s-a făcut într-un mod festiv la data de 16 Noiembrie 1887.

În „**Culegere de studii-Timișoara**” din anul 2000 se constată în privința lui Pavle Jovanović că „În încăperile Maticii Srpska nu există nici un portret al lui Pavle Jovanović. Ce este și mai trist, în Arad, în care și-a făcut cu cinste datoria, despre el nu se știe mai nimic, chiar și aceia care și-au propus să aducă la lumină trecutul orașului și al întregii zone, care au dat un număr important de oameni de vază, intelectuali, artiști... Printre ei stă, fără îndoială, într-un loc de cinste și Pavle Jovanović”. [46]

Jovan Stejić

Ani îndelungați a fost colaborator și membru al Matica Srpska, proeminent și zelos savant, unul dintre fondatorii și primul secretar, ultimul vicepreședinte al Societății slave sârbe, precursora Academiei științifice sârbe. S-a născut în anul 1803 la Arad. Școala primară și liceul le-a absolvit în Aradul natal. Ca și copil de oameni săraci, a avut rezultate strălucite la învățătură, iar pentru că era păcat ca dragostea de carte a unui asemenea copil să se piardă, Sava Tekelija a devenit un mecenat pe mai departe pentru acest copil iubitor de carte. Mulțumită binefacerii lui Sava Tekelija, Jovan Stejić a terminat filozofia la Szeged, iar apoi studiile de medicină la Pesta. Ca și student la Viena, în anul 1826 a tradus și pregătit pentru tipar cartea „Macrobotica sau știința despre prelungirea vieții omenești” a lui Cristofor Hufeland, întemeietorul științei despre păstrarea și menținerea sănătății, adică prelungirea vieții.

Pregătindu-și doctoratul, a publicat în anul 1828 la Viena prima fasciculă a culegerii de articole utilitare, didactice și moralizatoare sub denumirea „Trecere în revistă a științelor mintale”. Și-a luat doctoratul în anul 1829 la facultatea de medicină din Viena.

O perioadă de timp a lucrat la Zemun, iar în anul 1831 pleacă în Serbia, care sub conducerea lui Miloš Obrenović se îndrepta spre independență și edificarea unui stat modern. Pentru îndeplinirea acestor scopuri era nevoie de oameni învățați și inteligenți. La chemarea lui Jevrem Obrenović el merge în Serbia la Šabac unde devine medicul său personal. În curând devine medicul personal al kneazului Miloš Obrenović.

Prin creația sa, Jovan Stejić era orientat către Matica Srpska. În perioada dintre 1828-1836, Matica Srpska a publicat patru cărți scrise de el sub denumirea de „Trecere în revistă a științelor minții sau amuzament spiritual pentru intelect și inimă”. A cincea carte, „Supliment pentru amuzamentul spiritual” a publicat-o în 1839 și este formată din diferite scrieri: literare, antropologice, geografice și istorice. Miezul interesului său în ceea ce privește lucrarea pomenită mai sus au constituit-o înclinările moralizatoare. A scris cursiv și interesant, introducând în lucrările sale un umor limpede, chiar și satiră, și din această cauză lucrările sale erau citite cu interes. Următorii câțiva ani și-a practicat meseria de medic în orașul Šabac.

În anul 1833, Matica Srpska dorind să pregătească o gramatică a limbii sârbe, i-a solicitat de mai multe ori pe cei mai învățați dintre sârbi să colaboreze pentru îndeplinirea acestui obiectiv. Se conta mai ales pe Vuk Karadžić. În acest sens, Jovan Stejić i s-a adresat printr-o scrisoare în care spune: „Dumneavoastră sunteți dintre aceia care atunci când va fi gata, o veți judeca. Dar mie mi-ar place cel mai mult dacă chiar dumneavoastră ați și concepe-o, și să fiți demni apoi de acei bani și slavă.” [47] Totuși, chiar dacă accepta aproape toate părerile lui Vuk Karadžić, Stejić avea și unele rezerve. Nu era de acord cu radicalismul și exclusivismul lui. Pe de altă parte Vuk Karadžić nici nu

se gândea să dea curs invitației Maticiei Srpska, nici să accepte sugestiile care nu erau în armonie cu vederile sale.

Este demn de remarcat faptul că Jovan Stejić a mai publicat unele povestiri cu conținut instructiv în periodicul „Letopis”, și a tradus operele filozofului grec Platon, poemul lui Pușkin „Poltava”, precum și alte lucrări. În anul 1842 a fost fondată „Societatea slavă sârbă” al cărei secretar a fost imediat numit Jovan Stejić.

Cînd Alexandru Karageorgević a devenit în anul 1842 cneazul Serbiei, Jovan Stejić a fost numit șef al Secției Sanitare a Ministerului de Interne, iar în anul 1845 a fost numit secretar general al Consiliului de Stat, și aici a rămas până la sfârșitul vieții. În acel timp Jovan Stejić s-a aflat de partea împotrivorilor reformei gramaticii și a limbii sârbe realizată de Vuk Karadžić, fiind mai colit decât majoritatea acestora. El era socotit cel mai puterni, în afara lui Miloš Svetić, un alt împotrivor al lui Vuk Karadžić. În acest context a tipărit „Observații asupra prefaței domnului Vuk Karadžić a traducerii Noului Testament”. În anul 1852 a realizat „Ortografia generală” iar în 1853 „Dicționarul sârb” și „Gramatica sârbă” care au fost uzul public în Serbia până în anul 1868 când a fost acceptată ortografia lui Vuk. Cu toate acestea, Jovan Stejić și Vuk Karadžić erau prieteni, căci, cu o ocazie, în timp ce Jovan Stejić se afla la o întrunire în care era criticat puternik Vuk Kardjić, acesta, adică Vuk, se afla acasă la Jovan, fiind invitatul acestuia. [48]

În istorie, Jovan Stejić a rămas în memoria colectivă ca și fondator sau făuritor al literaturii medicale și ca întemeietor al serviciului de sănătate publică în Serbia. A murit la Belgrad în anul 1853. În acest fel arădeanul Jovan Stejić s-a înscris în istoria culturii sârbe: în câmpul beletristicii – ca un valoros reprezentant, în câmpul literaturii de specialitate – ca și creatorul terminologiei medicale și, în câmpul muncii practice – ca și întemeietor și organizator al Instituției de Sănătate Publice în Serbia. [49]

Concluzii

Deși cei mai mulți sârbi locuiau în regiunea Banatului, mai existau comunități sârbești și în regiunea județului Arad, cunoscută în limba sârbă ca *Pomorišje*, dar și în alte localități ale Principatului Transilvaniei, bărbații servind ca soldați ai principilor Transilvaniei. La începutul secolului al XVIII-lea, orașul Timișoara avea 600-700 de locuitori, din care 446 erau sârbi, 144 evrei și 35 armeni. În 1720, populația orașului Arad cuprindea 177 familii românești, 162 sârbești și 35 maghiare. După ce secțiunea frontierei militare Tisa – Mureș a fost desființată, foarte mulți sârbi din Pomorišje au părăsit regiunea și au emigrat în Imperiul Rus (în principal în Nova Serbia și Slavo-Serbia) în 1752. După semnarea Tratatului de la Versailles (1919), care a definitivat granița dintre Regatul României și Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor, cam 65.000 de sârbi au rămas de partea românească a frontierei.

Studiul a relevat rolul familiei sârbești Brancovici în viața religioasă, eclesiastică ortodoxă a Aradului în secolul al XVII, rolul politic și militar și cultural-bisericesc și familiei sârbești Popovici -Tekelija în Arad și Banat, precum și rolul cultural al familiei Arsic, rolul cultural și științific al lui Jovan Stejić și Pavle Jovanović.

Bibliografie

1. Păcurariu, M., *Istoria bisericii ortodoxe române*, ediția a II-a, vol. II, București, 1994, p. 178.
2. Crăciun, I., *Știri despre episcopii Ioan Cernea al Vadului, Teodor al Vârșetului și Sava al Ineului la cronicarul ardelean Ștefan Szamoskozy*, Cluj, 1931. Extras din „Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani”, p. 4.
3. Păcurariu, M., *Istoria bisericii ortodoxe române*, ediția a II-a, vol. II, p. 179.
4. Gluck, E., *Contribuții cu privire la istoricul episcopiei medievale de la Ineu*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, seria Theologia Catholica, XLVII, nr. 4, 2002, p. 45-46.
5. Gluck, E., *Contribuții cu privire la istoricul episcopiei medievale de la Ineu*, p. 46.

6. *** *Monumenta Ucrainae Historica*, Ediție de Andrei Septuckuj, vol. II, p. 207-209; XI, p. 146-153.
7. Gluck, E., *Contribuții cu privire la istoricul episcopiei medievale de la Ineu*, p. 47.
8. Gluck, E., *Contribuții cu privire la istoricul episcopiei medievale de la Ineu*, p. 49-50.
9. Păcurariu, M., *Istoria bisericii ortodoxe române*, ediția a II-a, vol. II, p. 179.
10. Gvozdenović, S., *Aradul de-a lungul timpului*, Culegere de texte de la al VII-lea simpozion din Arad, Timișoara, Uniunea Sârbilor din România, 2005, p. 8.
11. Gvozdenović, S., *Aradul de-a lungul timpului*, p. 9.
12. Bugarski, S., *Srpsko pravoslavlje u Rumuniji*, Timișoara-Beograd-Novi Sad, Biblioteka Matice Srpska, 1995, p. 89.
13. Bugarschi, M., *Originea familiei sârbești Tekelija și personalitatea lui Sava Tekelija (1761-1842)*, în *****Studii de istorie medievală și premodernă**, îngrijit de Avram Andea, Presa Universitară Clujeană, Cluj – Napoca, 2003, p. 441-442.
14. Borislav, B., Krstić V., Ognjan Krstić, Srboljub Mišković, Stevan Bugarski, *Tri veka Tekelijine crkve*, Timișoara, Uniunea Sârbilor din România, 2002, p. 56.
15. Bugarschi, M., *Originea familiei sârbești Tekelija și personalitatea lui Sava Tekelija (1761-1842)*, p. 443.
16. Gvozdenović, S., *Aradul de-a lungul timpului*, Culegere de texte de la al VII-lea simpozion din Arad, Timișoara, Uniunea Sârbilor din România, 2005, p. 17.
17. Bugarschi, M., *Originea familiei sârbești Tekelija și personalitatea lui Sava Tekelija (1761-1842)*, p. 444.
18. Jovanović A., Gutović Zoran, *Znameniti Srbi XIX Veka*, Beograd, KIZ „Kultura“, Novi Sad, „Pravoslavna reč“, 1997, p.12.
19. Bugarschi, M., *Originea familiei sârbești Tekelija și personalitatea lui Sava Tekelija (1761-1842)*, p. 445.
20. Cerović, L., *Srbi u Rumuniji*, Novi Sad, Matica Srpska, 1997, p. 301.
21. Cerović, L., *Srbi u Aradu*, Novi Sad-Arad, Muzeul orașului Novi Sad și Uniunea Sârbilor din România-Filiala Arad, 2007, p.371.
22. Gavrilović, S., *Sava Tekelija (1761-1842)-Culegere de studii-Timișoara*, vol. I, Novi Sad, Matica Srpska, 1994, p. 7.
23. Cerović, L., *Srbi u Aradu*, Novi Sad-Arad, Muzeul orașului Novi Sad și Uniunea Sârbilor din România-Filiala Arad, 2007, p.371-373.
24. Cerović, L., *Srbi u Rumuniji*, Novi Sad, Matica Srpska, 1997, p. 301-302.
25. Cerović, L., *Srbi u Aradu*, p.379.
26. Cerović, L., *Srbi u Rumuniji*, p. 303.
27. Cerović, L., *Srbi u Rumuniji*, p. 304.
28. Cerović, L., *Srbi u Aradu*, p.171.
29. Kumović, M., *Aradul de-a lungul timpului*, Culegere de texte de la al II-lea simpozion de ziua Sf. Petru din Arad, Timișoara, Uniunea Sârbilor din România, 2001, p. 116.
30. Kumović, M., *Aradul de-a lungul timpului*, p. 117.
31. Borislav, B., Krstić V., Ognjan Krstić, Srboljub Mišković, Stevan Bugarski, *Tri veka Tekelijine crkve*, Timișoara, Uniunea Sârbilor din România, 2002, p. 64.
32. Živan, M., *Pitanja i nedoumice o Tekeliji-Culegere de studii-Timișoara*, vol. II, Novi Sad, Matica Srpska, 2000, p.8.
33. Gvozdenović, S., *Aradul de-a lungul timpului*, Culegere de texte de la primul simpozion de ziua Sf. Petru din Arad, Timișoara, Uniunea Sârbilor din România, 2000, p. 75.
34. Lanevschi, Ghe., *Dezvoltarea urbanistică a Aradului de la începutul secolului al XVIII-lea și până la sfârșitul secolului XX în *** Arad, monografia orașului de la începuturi până în 1989*, Arad, Editura Nigredo, 1999, p. 207.
35. Cerović, L., *Srbi u Aradu*, p.372.
36. Cerović, L., *Srbi u Aradu*, p.213.

37. Cerović, L., *Srbi u Rumuniji*, p. 275.
38. V. Popeagă, E. Găvănescu, V. Țîrcovnicu, *Preparandia din Arad*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1964, p. 16.
39. Cerović, L., *Srbi u Aradu*, p.214.
40. Milankov, V., *Eustahija pl. Arsić i njeno doba*, Novi Sad, Biblioteka Matice Srpske, 2001, p. 10.
41. Milankov, V., *Eustahija pl. Arsić i njeno doba* , p. 158.
42. Cerović, L., *Srbi u Aradu*, p.216.
43. Cerović, L., *Srbi u Aradu* , p.218.
44. Milankov, V. *Eustahija pl. Arsić i njeno doba*, Novi Sad, Biblioteka Matice Srpske, 2001, p. 135.
45. Cerović, L., *Srbi u Aradu* , p.220.
46. Živan, M., *Narodni dobrotvor Pavle Jovanović* în *Temišvarski Zbornik-Culegere de studii-Timișoara*, vol. II, Novi Sad, Matica Srpska, 2000, p.107.
47. Cerović, L., *Srbi u Aradu*, p.224.
48. Jovanović, A., Gutović Zoran, *Znameniti Srbi XIX Veka*, Beograd, KIZ „Kultura“, Novi Sad, „Pravoslavna reč“, 1997, p.78.
49. Borislav, B., Krstić V., Krstić, O., Mišković, S., Bugarski, S., *Tri veka Tekelijine crkve*, Timișoara, Uniunea Sârbilor din România, 2002, p. 73.